

Zeer grote gezinnen worden schaars

Joop Garssen en Hennie Roovers

In het afgelopen decennium is het aantal gezinnen met vier of meer kinderen onder zowel allochtonen als autochtonen snel gedaald. Vooral het aandeel van de allochtonen in de zeer grote gezinnen (met acht of meer kinderen) is fors geslonken. Momenteel zijn ruim vier op de vijf zeer grote gezinnen autochtoon. Onder Antillianen en Surinamers heeft ongeveer de helft van de grote gezinnen maar één ouder. Niet etnische herkomst, maar het orthodox protestantisme speelt een hoofdrol in de ruimtelijke spreiding van het grote gezin. Dit patroon verandert nauwelijks. Van een duidelijke convergentie in de richting van het landelijk gemiddelde is evenmin sprake.

1. Inleiding

Uit de gegevens van *Statline*, de vrij te raadplegen gegevensbank van het CBS, blijkt dat het aantal huishoudens met drie of meer kinderen sinds 1995 - het eerste jaar waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn - vrij constant is. Op 1 januari 2007 telde Nederland 435 duizend van dergelijke kinderrijke huishoudens, slechts 3 duizend minder dan in 1995. Het aandeel van deze grote gezinnen in het totaal van de huishoudens met kinderen is maar weinig veranderd, van 17,7 naar 17,2 procent.

De recente discussies over het gemiddeld kindertal van vrouwen in Nederland (onder meer Nieuwboer en Nieuwenhuis, 2008) hebben, wat betreft het grote gezin, een aantal vragen opgeroepen die met de beschikbare *Statline*-gegevens niet kunnen worden beantwoord. Evenmin onderscheidt *Statline* huishoudens naar herkomst, en kan daarom niet worden nagegaan of grote gezinnen steeds vaker niet-westers allochtone gezinnen zijn.

Dit artikel betreft huishoudens van een of twee ouders met thuiswonende eigen kinderen van deze ouder(s) en/of adoptiekinderen. Deze gezinshuishoudens zullen in het vervolg worden aangeduid als gezinnen. De hier gepresenteerde gegevens wijken af van die met betrekking tot het kindertal van vrouwen, omdat uitwonende kinderen niet tot het gezin(shuishouden) worden gerekend.

Er bestaat geen standaard-definitie van het grote gezin. Een eeuw geleden werd een gezin met zes of meer kinderen als groot aangeduid, maar met de afname van het gemiddelde kindertal is ook het aantal kinderen dat een gezin tot groot gezin maakt gedaald. In dit artikel wordt vooral gekeken naar gezinnen met vier of meer kinderen.

Anders dan voor de (etnische) herkomst van personen bestaat er evenmin een standaard CBS-definitie voor de herkomst van gezinnen. Hier beschouwen we een gezin als allochtoon indien ten minste één van de ouders tot de allochtonen wordt gerekend. De herkomst van het gezin is gelijk aan die van de ouder(s). Hebben beide ouders een

verschillend herkomstland, dan wordt het gezin of huishouden ingedeeld naar de herkomst van de moeder.

Na een kort historisch overzicht van de numerieke ontwikkelingen rond het grote gezin, gaan we in dit artikel in op de volgende vragen:

- Hoe heeft het aantal grote gezinnen zich in het afgelopen decennium ontwikkeld?
- Hoe ontwikkelde zich de aantallen niet-westers allochtone en autochtone gezinnen? Veranderden hun aandelen in het totaal?
- Is, met de toename van het aantal eenoudergezinnen, het aantal grote eenoudergezinnen overeenkomstig toegenomen? Zijn er verschillen naar herkomst?
- Is de regionale spreiding van het grote gezin veranderd door de toename van het aantal niet-westerse allochtonen?

2. Historische ontwikkelingen

Historische gegevens over de omvang van het gezin zijn opmerkelijk summier. Tot de volkstelling van 1879 zijn slechts verschillende regionale gegevens beschikbaar, deels uit eerdere volkstellingen en deels uit lokaal onderzoek. Ook de eerste bruikbare gegevens uit de volkstelling van 1879 en latere volkstellingen bieden betrekkelijk weinig detail. Uit een overzicht van de gemiddelde grootte en samenstelling van het huishouden blijkt dat het 'kernhuishouden' (bestaande uit 'hoofden', doorgaans de ouders, en kinderen) rond het begin van de vorige eeuw zijn grootste omvang had bereikt (Van der Woude, 1970). Dit kernhuishouden telde, volgens de volkstelling van 1899, gemiddeld 3,98 personen, waarvan 1,71 hoofden en 2,27 kinderen. De eerste nationale volkstellingsgegevens uit 1879 lieten een iets kleiner kernhuishouden zien, evenals de latere volkstellingen. In 1971, ten tijde van de laatste volkstelling, was het gemiddelde kernhuishouden geslonken tot 3,07 personen, waaronder 1,32 kinderen.

Waarschijnlijk heeft de maximale gemiddelde omvang van het huishouden, met naast het kernhuishouden inwonende bedienden, verwanten en overige personen, ooit ongeveer vijf personen bedragen (Verduin, 1985). De regionale verschillen waren echter groot. Zo telde een op de acht huishoudens in het agrarische westen van Noord-Brabant negen of meer personen, maar waren dergelijke grote huishoudens in de noordelijke provincies zeer uitzonderlijk. De bekende oude foto's van kinderrijke gezinnen zijn dan ook vaak afkomstig uit het katholieke zuiden, maar tonen een beeld dat eerder uitzondering dan regel is geweest. Afgezien van deze uitzonderingen was Nederland vooral een exponent van het West-Europees demografisch patroon, gekenmerkt door een hoge huwelijksleeftijd en een hoog percentage permanent ongehuwden. Het gemiddeld kindertal per vrouw werd hierdoor sterk beperkt.

Het regionale patroon in het aandeel grote gezinnen heeft in de afgelopen eeuw opmerkelijke wijzigingen ondergaan. Anders dan wellicht verwacht was het gemiddeld kindertal van (gehuwde) vrouwen aan het begin van de vorige eeuw niet het hoogst in de zuidelijke provincies, maar in Zuid-Holland en het zuidelijk deel van Noord-Holland. In Noord-Brabant en Limburg werd het kindertal weliswaar nauwelijks beperkt, maar werd ook minder vaak en later getrouwd (Ekamper et al., 2003). Hierdoor was de huwelijksvruchtbaarheid in het zuiden hoger, maar het bruto geboortecijfer lager dan in de andere provincies. In 1930 hadden de katholieke regio's (waaronder ook West-Friesland) wel relatief hoge gemiddelde kindertallen. In die tijd werd de daling van de huwelijksvruchtbaarheid en de tendens tot nivellering van verschillen in vruchtbaarheid tussen godsdienstige en sociale groepen thema van onderzoek (De Graaf, 2007). Hoewel de niveaus vrijwel overal daalden, bleef het genoemde patroon in stand tot de periode van vruchtbaarheidsdaling die medio jaren zestig inzette. Deze zeer sterke daling, met bijna een halvering van het vruchtbaarheidscijfer in tien jaar tijd, werd onder meer veroorzaakt door een toenemende secularisatie, emancipatie en individualisatie, en werd vooral mogelijk gemaakt door de introductie van de anticonceptiepill.

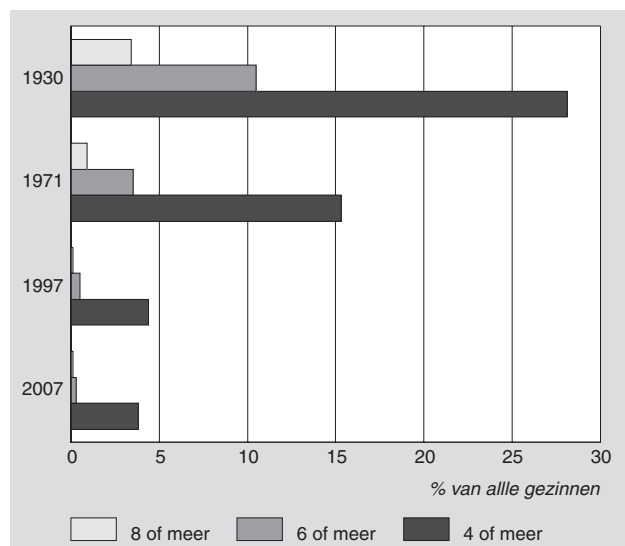
Inmiddels is van het oude patroon nog maar weinig te herkennen. Limburg heeft, na Groningen, al tientallen jaren de laagste vruchtbaarheidscijfers. Het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer (bij benadering het gemiddeld kindertal per vrouw) van Limburg lag in 2006 op 1,57, beduidend onder het Nederlands gemiddelde van 1,72. De hoogste vruchtbaarheidscijfers worden tegenwoordig aangetroffen in de *biblebelt* (een gebied dat zich uitstrekt van Zeeland naar noord-Overijssel), in sommige gemeenten met hoge percentages niet-westerse allochtonen en in gemeenten met een hoge instroom van jonge paren en gezinnen. In de grootste steden, waar niet-westerse allochtonen sterk vertegenwoordigd zijn, worden de hoge allochtone vruchtbaarheidscijfers gecompenseerd door de geringe vruchtbaarheid van de autochtonen (Van Huis en Visser, 2005).

Met het totaal vruchtbaarheidscijfer is ook het percentage grote gezinnen in de afgelopen eeuw gedaald (*grafiek 1*). In 1930 had nog 28 procent van alle gezinnen met kinderen ten minste vier thuiswonende kinderen, tegen minder dan 4 procent in 2007. De afname blijkt bovendien sterker dan gemiddeld te zijn geweest onder de zeer grote gezinnen. Terwijl het aandeel van de gezinnen met vier of meer kinderen in de periode 1930–2007 met een factor 7 afnam, daalde het aandeel gezinnen met zes of meer kinderen met een factor 35 en het aandeel gezinnen met acht of meer kinderen zelfs met een factor 64.

3. Recente ontwikkelingen

Tussen 1997 en 2007 is het aantal gezinnen met kinderen met ruim 2 procent toegenomen, van 2,46 miljoen naar 2,52 miljoen. In zowel relatieve als absolute zin is het aantal gezinnen met twee kinderen het sterkst gegroeid. In tien jaar tijd is hun aantal met bijna 47 duizend toegenomen. Het aantal gezinnen met één kind groeide met 22 duizend.

1. Percentage gezinnen met 4 of meer, 6 of meer en 8 of meer kinderen

Hoewel in deze periode het aantal gezinnen met drie of meer kinderen met bijna 11 duizend afnam, steeg wel het aantal gezinnen met drie kinderen nog licht. De indruk dat het aantal en aandeel van de gezinnen met drie of meer kinderen in de afgelopen jaren maar weinig is veranderd, verdient dus enige nuancering. Uit *staat 1* blijkt dat grotere gezinnen (met vier of meer kinderen) wel degelijk schaarser zijn geworden, en dat dit des te sterker geldt voor de zeer grote gezinnen. Zo telde Nederland in 1997 nog 2290 gezinnen met acht of meer kinderen, tegen 1354 in 2007. Vooral de zeer grote gezinnen zijn dus snel in aantal afgenomen. Hun aandeel in het totaal is overigens zeer gering: in 2007 telde slechts één op ruim 1800 gezinnen acht of meer kinderen.

4. Het niet-westers allochtone gezin

Eerder onderzoek heeft laten zien dat de vruchtbaarheid van de tweede generatie niet-westerse allochtonen sterk lijkt op die van autochtone vrouwen. Turkse en Marokkaanse jonge dertigers hebben zelfs een iets lager gemiddeld kindertal dan autochtone vrouwen van deze leeftijd (Garssen

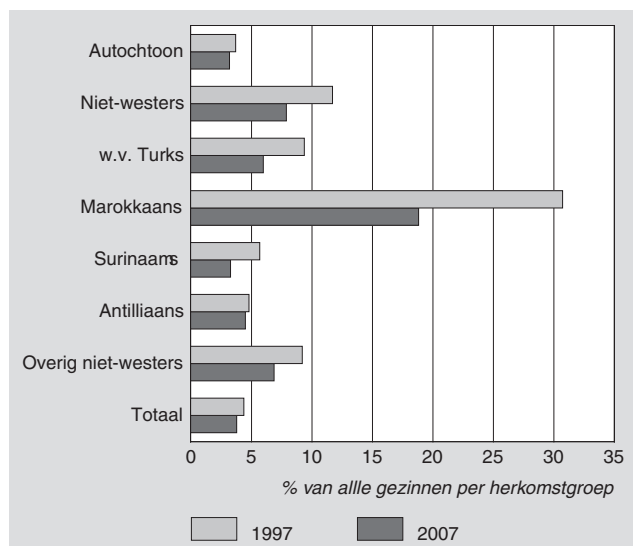
Staat 1
Aantal gezinnen naar thuiswonend kindertal, 1997 en 2007

	1997		2007	
	absoluut	%	absoluut	%
1	992200	403,1	1014264	402,5
2	1024300	416,1	1071064	425,0
3	336456	136,7	339792	134,8
4	77902	31,6	71672	28,4
5	18929	7,7	15548	6,2
6	6813	2,8	4596	1,8
7	2853	1,2	1653	0,7
8	1247	0,5	731	0,3
9	549	0,2	321	0,1
10	263	0,1	166	0,1
11	114	0,1	74	0,0
12	68	0,0	32	0,0
13	26	0,0	18	0,0
14	19	0,0	7	0,0
15	2	0,0	3	0,0
16+	2	0,0	2	0,0
Totaal	2461743	1000,0	2519943	1000,0

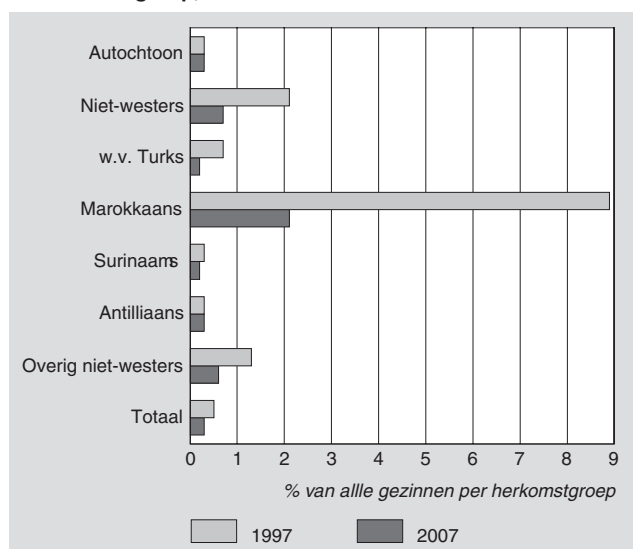
en Nicolaas, 2006). Daarentegen past de eerste generatie haar vruchtbaarheid maar langzaam aan. Opmerkelijk is dat de eerste generaties Turken en Marokkanen in ons land een hogere vruchtbaarheid hebben dan vrouwen in Turkije en Marokko.

Niettemin daalt, evenals bij autochtonen, het aandeel grote gezinnen onder niet-westerse allochtonen. Gezinnen met vier of meer kinderen komen vooral bij Marokkanen nog betrekkelijk vaak voor (*grafiek 2*). Het aandeel Marokkaanse gezinnen van deze omvang is tegenwoordig vergelijkbaar met dat onder autochtonen in de jaren vijftig. In 2007 telde 3 procent van de autochtone gezinnen vier of meer kinderen, tegen 19 procent van de Marokkaanse gezinnen. De verschillen met de autochtonen zijn in de loop der tijd wel afgenomen. Deze convergentie wordt vooral duidelijk bij de zeer grote gezinnen. Het aandeel gezinnen met zes of meer kinderen (*grafiek 3*) en acht of meer kinderen (*grafiek 4*) is onder Turken en Surinamers zelfs kleiner dan onder autochtonen. Bij de Marokkanen valt nu vooral de forse afname van het aandeel zeer grote gezinnen op.

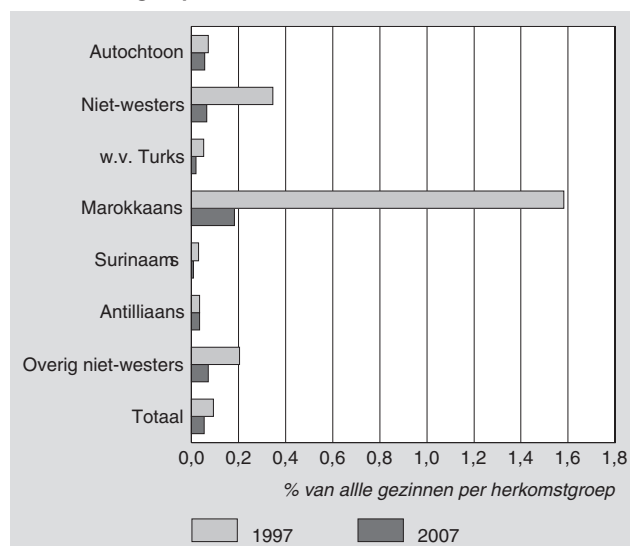
2. Percentage gezinnen met 4 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

3. Percentage gezinnen met 6 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

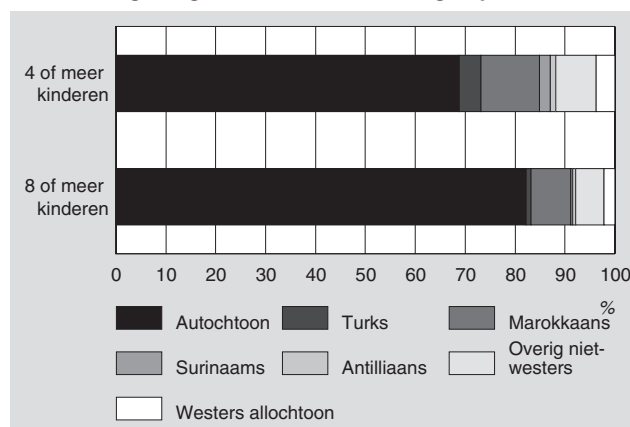
4. Percentage gezinnen met 8 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

Hoewel de grafieken mogelijk de indruk wekken dat het grote gezin vaak niet-westers is, en het zeer grote gezin overwegend Marokkaans, vormen niet-westers allochtone gezinnen in het totaal van de grote gezinnen in feite een minderheid. In 2007 waren zeven op de tien gezinnen met vier of meer kinderen autochtoon en was ruim een kwart niet-westers allochtoon. Binnen laatstgenoemde groep vormden Marokkanen en overig niet-westerse allochtonen de meerderheid (*grafiek 5*). Wel is in de afgelopen tien jaar het aandeel van de niet-westerse allochtonen in de gezinnen met vier of meer kinderen iets toegenomen, van 25 naar 27 procent.

Bij de zeer grote gezinnen is het aandeel van de niet-westerse allochtonen wel fors gedaald. In 1997 waren gezinnen met acht of meer kinderen nog in 35 procent van de gevallen niet-westers allochtoon, tegen nog maar 16 procent in 2007. In dit meest recente jaar was 82 procent van deze zeer grote gezinnen autochtoon. De afname van het aantal zeer grote gezinnen onder autochtonen, van 1458 in 1997 naar 1114 in 2007, is veel geringer geweest dan die onder niet-westerse allochtonen (van 792 naar 211).

5. Aandeel grote gezinnen naar herkomstgroep, 2007

5. Grote eenoudergezinnen

Terwijl het aantal gezinnen met kinderen tussen 1997 en 2007 vrijwel constant bleef, steeg het aantal eenoudergezinnen van 372 duizend naar 459 duizend. Uit eerder onderzoek is gebleken dat vooral onder Turken en Marokkanen een opvallende toename heeft plaatsgevonden (Harmsen en Garssen, 2005). In deze groepen was inmiddels een op de zes 40-jarige vrouwen alleenstaande moeder. De kans op alleenstaand moederschap bleek veruit het grootst te zijn onder Surinaamse en Antilliaanse vrouwen.

Staat 2 laat zien dat ook het aantal grote eenoudergezinnen is toegenomen, maar dat deze toename minder sterk was dan die van de kleinere eenoudergezinnen. In absolute zin heeft de sterkste groei zich voorgedaan bij autochtonen en de overig niet-westerse allochtonen. Onder Surinamers vond daarentegen een forse afname van het aantal grote eenoudergezinnen plaats. De etnische verschillen blijven desondanks opvallend groot, vooral wat betreft het percentage van de grote gezinnen met een alleenstaande ouder. Grote eenoudergezinnen komen naar verhouding het vaakst voor onder Surinamers en Antillianen (inclusief Arubanen), en het minst vaak onder autochtonen en Marokkanen. Ruim een op de tien grote gezinnen is momenteel een eenoudergezin.

Staat 2
Eenoudergezinnen met 4 of meer kinderen naar herkomstgroep, 1997 en 2007

	1997	2007	1997	2007
	absoluut		% van alle gezinnen met 4+ kinderen	
Autochtoon	4218	4700	5,5	7,2
Turks	567	596	10,7	14,2
Marokkaans	813	983	6,8	8,9
Surinaams	1525	916	48,1	44,4
Antilliaans	400	580	46,5	53,4
Overig niet-westers	1204	1777	21,3	23,3
Westerse allochtoon	407	357	9,0	9,9
Totaal	9134	9909	8,4	10,4

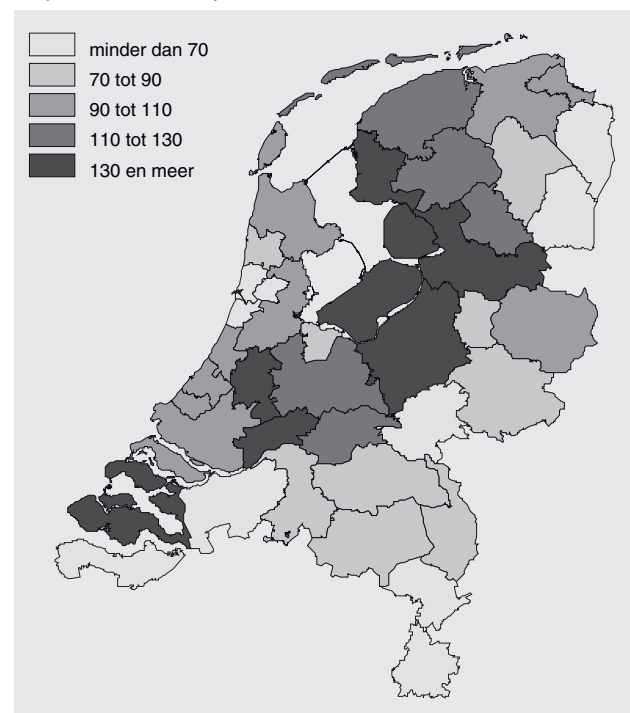
6. Regionale patronen

De regionale spreiding van het grote gezin hangt uiteraard samen met de regionale verschillen in de vruchtbaarheidscijfers. Deze zijn het hoogst in de *biblebelt*, in gemeenten met een groot aandeel niet-westerse allochtonen en in gemeenten met een grote instroom van jonge paren en gezinnen. De regionale verschillen in vruchtbaarheid worden vooral bepaald door de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen (Van Huis en Visser, 2005). De gezinnen zijn zelfs het grootst in enkele gemeenten met een zeer klein aandeel allochtonen, zoals Urk. Meer dan de helft van alle gezinnen heeft daar drie of meer kinderen (CBS, 2005).

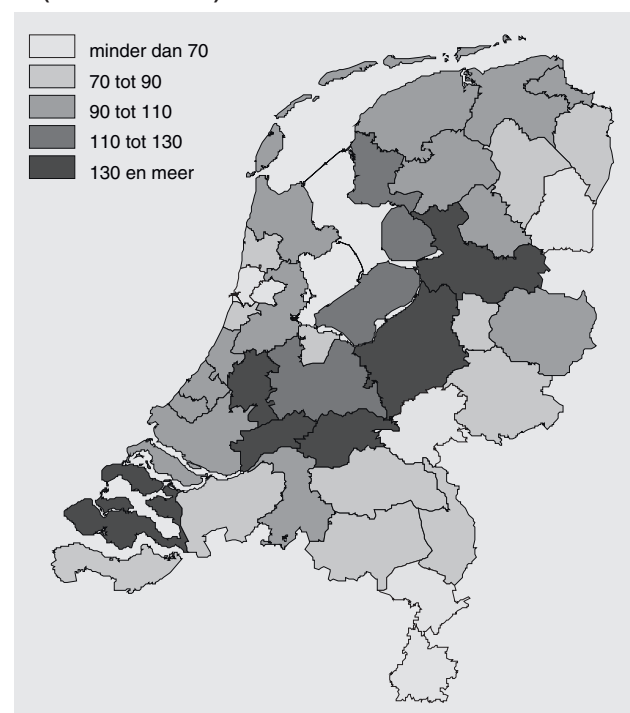
De ruimtelijke spreiding van het gezin met vier of meer kinderen in 1997 en 2007 is weergegeven in de kaarten 1 en 2. Omdat het aantal van dergelijke grote gezinnen in sommige gemeenten zeer klein is, beperken de kaarten zich tot weergave op COROP-niveau. Het aandeel grote gezinnen is geïndiceerd, waarbij Nederland op 100 is gesteld. Uit de kaarten blijkt duidelijk dat het regionale patroon in het afge-

lopen decennium maar weinig is veranderd, ondanks de zeer sterke groei van het aantal niet-westerse allochtonen, vooral in de Randstad. In de sterkst verkleurde regio's (Groot-Amsterdam, Groot-Rijnland en Agglomeratie 's-Gravenhage) zijn de indices maar weinig veranderd. Ook wat betreft de ruimtelijke spreiding van het grote gezin is de rol van niet-westerse allochtonen dus maar bescheiden geweest.

1. Index van het aandeel gezinnen met 4 of meer kinderen in het totaal van de gezinnen met kinderen, 1997 (Nederland = 100)

2. Index van het aandeel gezinnen met 4 of meer kinderen in het totaal van de gezinnen met kinderen, 2007 (Nederland = 100)

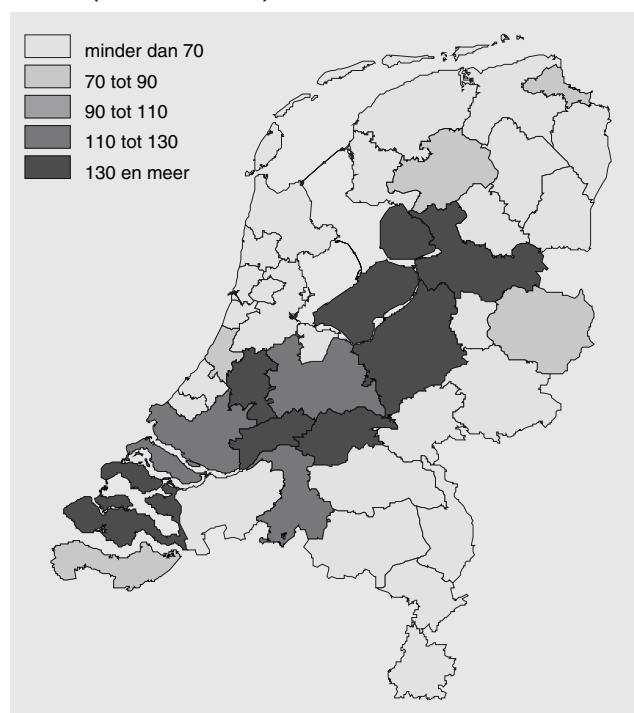

De rol van het (orthodox) protestantisme komt daarentegen wel duidelijk naar voren in de hoge indices in de *biblebelt* (de COROP-regio's Noord-Overijssel, Veluwe, Zuidwest-Gelderland, Oost-Zuid-Holland, Zuidoost-Zuid-Holland en Zeeland, met uitzondering van Zeeuws-Vlaanderen). In Noord-Overijssel en op de Veluwe komt het gezin met vier of meer kinderen meer dan 70 procent vaker voor dan gemiddeld. De laagste frequenties worden aangetroffen in Zuid- en Midden-Limburg. Op COROP-niveau is het effect van instroom van gezinsvormers alleen goed zichtbaar in Flevoland, waar vooral Almere in dit opzicht een grote rol speelt.

Volgens de kaarten 1 en 2 verandert het ruimtelijk patroon dus weinig, maar er is evenmin sprake van een sterke convergentie van de regio's naar het Nederlands gemiddelde. In 2007 bedroeg de gemiddelde afwijking van de indices ten opzichte van 100 bijna 25 punten, tegen bijna 26 punten tien jaar eerder. Het aantal grote gezinnen neemt zowel binnen als buiten de *biblebelt* af, maar de afname verloopt in de *biblebelt* wel langzamer dan elders. Tussen 1997 en 2007 daalde het aantal gezinnen met vier of meer kinderen in de *biblebelt* met 10 procent, tegen 14 procent daarbuiten.

Het regionale patroon van de *zeer* grote gezinnen toont een nog meer uitgesproken beeld (*kaart 3*). In de meeste COROP-gebieden die tot de *biblebelt* behoren is de frequentie van gezinnen met acht of meer kinderen 4 à 5 keer groter dan het landelijk gemiddelde, terwijl de frequentie minder dan een vijfde van dat gemiddelde bedraagt in Limburg en delen van Noord-Brabant. De afname van het aantal zeer grote gezinnen is in de *biblebelt* bovendien veel langzamer geweest dan elders in Nederland. In tien jaar tijd nam het aantal gezinnen met acht of meer kinderen daar met een kwart af, tegen ruim de helft elders.

3. Index van het aandeel gezinnen met 8 of meer kinderen, 2007 (Nederland = 100)

Ondanks de aanwezigheid van veel niet-westerse allochtonen tellen de grootstedelijke agglomeraties relatief weinig zeer grote gezinnen, met uitzondering van Utrecht. De sterke vertegenwoordiging van Marokkanen in de stad Utrecht zorgt voor een index die iets boven het landelijk gemiddelde ligt.

De tegenstellingen in het regionale patroon van grote gezinnen nemen toe met de omvang van het gezin. De gemiddelde afwijking van het gemiddelde in 2007 bedroeg op COROP-niveau 26 punten bij gezinnen met vier of meer kinderen, 66 punten bij gezinnen met zes of meer kinderen en 90 punten bij gezinnen met acht of meer kinderen.

7. Conclusies

In het afgelopen decennium is het aantal gezinnen met drie kinderen licht gestegen, maar nam het aantal grotere gezinnen (met vier of meer kinderen) af. Vooral het aantal zeer grote gezinnen daalde snel. Deze daling was zichtbaar onder zowel allochtonen als autochtonen. Het aandeel van de autochtonen in de zeer grote gezinnen is echter minder sterk afgenomen dan dat van de niet-westerse allochtonen, in het bijzonder de Marokkanen. Het aandeel van de allochtonen in de zeer grote gezinnen is daarmee fors geslonken. In 1997 waren gezinnen met acht of meer kinderen nog in 36 procent van de gevallen niet-westers allochtoon, tegen 16 procent in 2007. In het laatste jaar waren ruim vier op de vijf zeer grote gezinnen autochtoon.

Ruim een op de tien grote gezinnen heeft momenteel maar één ouder. Grote eenoudergezinnen komen in sommige allochtone groepen veel vaker voor dan onder autochtonen. Onder Antillianen en Surinamers heeft ongeveer de helft van de grote gezinnen één ouder.

Ondanks de sterke groei van het aantal niet-westerse allochtonen is het regionale patroon van de grote gezinnen maar weinig veranderd, en is er nauwelijks sprake van convergentie in de richting van het landelijk gemiddelde. Niet de allochtonen, maar het orthodox protestantisme speelt de belangrijkste rol in de ruimtelijke spreiding van het grote gezin. Overal in Nederland neemt het aantal grotere gezinnen af, maar dit proces verloopt in de *biblebelt* wel veel langzamer dan elders.

Literatuur

CBS, 2005, Bevolking in kaart. Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen, 1 januari 2005. Bevolkingstrends 53(4), blz. 8.

Ekamper, P., R. van der Erf, N. van der Gaag, K. Henkens, E. van Imhoff en F. van Poppel (red.), 2003, Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden. NIDI, Den Haag.

Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. Bevolkingstrends 54(1), blz. 15–31.

Graaf, A. de, 2007, De vruchtbaarheid van vrouwen in de twintigste eeuw. In: Boonstra, O.W.A., P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen en J. Oudhof (red.), Twee eeuwen Nederland geteld. Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795–2001, blz. 99–128. DANS/CBS, Den Haag.

Harmsen, C. en J. Garssen, 2005, Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 34–38.

Huis, M. van, en P. Visser, 2005, Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 25–29.

Nieuwboer, D.J. en M. Nieuwenhuis, 2008, Minister Rouvoet heeft een kindwens. Meer baby's nodig tegen vergrijzing. *Dagblad De Pers*, 19 februari 2008.

Verduin, J.A., 1985, Het gezin in demografisch perspectief. In: Kooy, G.A. (red.), *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*, blz. 69–110. Van Gorcum, Assen/Maastricht.

Woude, A.M. van der, 1970, De omvang en samenstelling van de huishoudens in Nederland in het verleden. *A.A.G. Bijdragen* 15, blz. 202–240.